

ԲԱԼԿԱՆՅԱՆ ԻՐԱԴԱՐՁՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ Ն. ԱՂԲԱԼՅԱՆԻ
ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՆՈՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ (1910-ապրիլի 1-ից)

Գ. Գ. ԱՆԱՆՅԱՆ

Ն. Աղբալյանի հրապարակախոսական տաղանդը բուռն սկիզբ ու զարգացում ունեցավ առաջին համաշխարհային պատերազմի նախօրյակին ու ընթացքում: Իբրև դաշնակցության աչքի ընկնող գաղափարախոս ու գործիչ՝ բոլոր մեծ ու փոքր իրադարձությունների մասնակիցն էր, երբեմն էլ՝ կազմակերպիչը: Օժտված քննական-վերլուծական մտածողությամբ, նա ոչ միայն արձանագրել, այլև բնութագրել է ընթացիկ դարի առաջին կեսի գրեթե բոլոր նշանակալից իրադարձությունները: Անվերապահորեն իր ապրած ժամանակի հայ հասարակական-քաղաքական կյանքի տարեգիրներին ու խորիմաստ մեկնողներին էր:

Տասական թվականների նրա հրապարակախոսության կենտրոնական խնդիրը հայոց դատն է, որը և հարկադրում է նրան աչալըջորեն հետևել ու մեկնաբանել բալկանյան իրադարձությունները՝ կապված համաշխարհային պատերազմի հետ:

Հասունացող ռուս-թուրքական հակամարտության մթնոլորտում ցարական կառավարությունը մեղմացնում է ճնշումը դաշնակցության և մյուս քաղաքական կուսակցությունների նկատմամբ: Այս պայմաններում հնարավոր եղավ մշտապես ոստիկանական հետապնդումների ենթակա Աղբալյանի վերադարձը Թիֆլիս և գլխավորն էլ նվիրումը հրապարակախոսական, գրական, հասարակական գործունեությանը:

Բալկանյան առաջին պատերազմը դեռ չէր սկսվել, բայց նրա սկսվելը կասկած չէր հարուցում: Թուրքերի դեմ բալկանյան ժողովուրդների ընդվզումը համարելով անխուսափելի, Աղբալյանը գուշակություններ է անում դրա հետագա ընթացքի մասին: Մեծ տերությունները հազիվ թե թույլ տան պատերազմի հրդեհի ծավալման. խորն են, անշուշտ, նրանց հակասությունները, կան նաև «զգայիչ» ուժեր: «Բոլոր մեծ պետությունները ոչ միայն ունեն արտաքին թշնամիներ, այլև ներքին հակամարտ ուժեր, որոնք չեն վարանի համատարած շփոթի մեջ փորձ անելու իրենց ձեռքը ձգել պետական կյանքի դեկլարացիայի: Դժվար չէ նկատել, որ ընդհանրացվում է մասնավորապես Ռուսաստանի փորձը: Իշխող կառավարությունները, այսպիսով, հաշվի պետք է նստեն ոչ միայն իրենց պետությունների «միջազգային կացության», այլև «ընկերական կազմի» հնարավոր փոփոխությունների հետ:

Այս պարագաներում մեծ պետությունները պետք է Թուրքիայից պահանջեն բարեփոխումներ կատարել Մակեդոնիայում և հորդորեն փոքր պետություններին՝ չափավորել իրենց «ռազմատենչ եռանդը»: Իրատես հրապարակախոսը մեծ պատրանքներ չունի այս խնդրում. նա լավ գիտի, որ «քաղաքագետների դյուրաշարժ» լեզվին շատ էլ հավատ րնծայելու չէ, քանի որ նրանց հետաքրքրում են առաջին հերթին սեփական շահերը, որոնց վրա միշտ էլ հմտորեն խաղացել է թուրքական խորամանկ քաղաքականությունը: Թուրքիան երբեք չի հավատացել և չի էլ հավատա, թե Նվրոպյան առանց շահի, սոսկ մարդասիրական սկզբունքներից դրդված, «մարդ ու դրամ» կզոհի: Աղբալյանի կոհնումը, թե մեծ պետությունների շահագիտական նկրտում-

1 Հորիզոն, 1912, № 209, Այսուհետև թերթի հղումը կտրվի շարադրանքում, փակագծերի մեջ:

ների հակասությունները կարող են լուրջ բարդություններ ստեղծել ոչ միայն Բալկաններում, այլև աշխարհի այլ մասերում. իրականացավ:

Կար մի վտանգավոր հեռանկար ևս. աշխարհի հզորները պայմանավորվել էին «թույլ չտալ ոչ մի նոր հողային գրավում»: Այս դեպքում գալիքը բավականին մոռալ է ներկայանում հրապարակախոսին. «անհավանական չէ. որ արյուն հոսե առուններով. կռվող կողմերը տնտեսապես քայքայվին ու թուլանան, բայց քրիստոնյա ազգաբնակչության վիճակը մնա անփոփոխ» (1912, № 209): Գիտակցումն այն բանի, որ Բալկանյան թերակղզու վրա սպասվելիք և կատարվող իրադարձությունների թիկունքում գործում են մեծ պետությունների դիվանագիտական խարդավանքները, տխուր խորհրդածություններ է ծնում. «Երբ երկու կողմից հազարավոր զոհեր ննջեն հավիտենական քնով արյունաներկ դաշտերի վրա, մեծ պետությունները հանդես կգան իբրև կռվող կողմերի բախտի տնօրեն և կձևեն ու կշափեն ամեն մեկին հասանելի բաժինը, հարկավ իրենք ևս այս կամ այն կերպ անմասն չմնալով»:

Ճիշտ են ասել. թե վա՛յ թույլերին այս աշխարհում» (1912, № 219):

Աշխարհը ղեկավարում են հզորները, և Աղբալյանը իր ժողովրդի փրկություն ուղիները որոնում է նրանց բախվող շահախնդրությունների, երբեմն էլ ներդաշնակ գործողությունների խաչուղիներում:

Սկսվեց Բալկանյան պատերազմը: «Հորիզոնի» էջերում նրա ընթացքը լուսաբանում էր հիմնականում Աղբալյանը: «Բալկանյան պատերազմը» խորագրով գրեթե ամենօրյա տեղեկատվությունը հիմնականում երկու մասից էր բաղկացած՝ «Պատերազմի դաշտում» տեսությունը, որ անստորագիր էր և Աղբալյանի գրչին էր պատկանում (կնոջ՝ տիկին Հրաբիի վկայությամբ), և զանազան գործակալությունների հաղորդումներ: Երբ տեսություն չէր լինում (հազվադեպ), ամբողջ բաժինը զբաղեցնում էին հեռագրերը: Անտեսելով առանձին մանրամասներ, Աղբալյանը ձգտում էր ընթերցողին տեղյակ պահել պատերազմի դաշտում «ռազմական ուժերի փոխադարձ» դրուժյանը և «հնարավոր չափով նախորոշել կռվի ընթացքը» (1912, № 237):

Առաջին օրերին մտահոգությունը մեկն էր՝ սկսված պատերազմը կսահմանափակվի Մակեդոնիայի ժողովուրդների խնդրով, թե՞ կվերաճի Արևելյան հարցի: Փոքր ժողովուրդների հերոսական հաղթարշավը հույսեր էր ներշնչում. «Մի քանի օրից հետո մենք ականջալուր վկա կլինենք նշանավոր դեպքերի, որոնց վիճակված է մեծ դեր խաղալու թուրքահպատակ քրիստոնյաների ճակատագրի որոշման մեջ» (1912, № 220):

Անվանի հրապարակախոսը չէր կասկածում Բալկանների փոքր ժողովուրդների հաղթանակին. նրանց միավորում է դարավոր ատելությունը ամեն ինչ ամայացնող թուրքական տիրապետության հանդեպ: Թուրքիայի դեմ պատերազմը շեղանդորների, բուլղարների, սերբերի, հույների համար «ազատարար պատերազմի բնույթ» ունի: «Տաճիկները, — դրում էր նա, — նպատակ ունին բնաջինջ անելու բոլոր մանր ազգերին, որ միայն իրանք մնան Թյուրքիայում» (1912, № 222): Այս պանթուրքիստական քաղաքականությունը բոլորին համախմբում է մի դրոշի տակ, նրանց հաղթանակին նպաստելու է այն, որ թուրքերը ստիպված կլինեն կռվելու կանոնավոր բանակների դեմ՝ «ճամփա բանալով ժողովրդական ապստամբության հրդեհի միջով» (1912, № 222): Հետագայում առանձնակի սիրով պետք է հիշատակեր այս բանը հաստատող փաստերը:

Խիստ ակներև է բալկանյան պատերազմի շուրջ հրապարակախոսի խորհրդածությունների միտումը՝ նախապատրաստել հալ հասարակական միտքը, մեղմում համանման խնդիրների արծարծում խթանել: Նա հատուկ ուշադրություն էր դարձնում այն հաղորդումներին, որոնք վերաբերում էին Թուրքիայից ազատագրված վայրերում տեղական ինքնավարության մարմինների ստեղծմանը: «Բոլոր գրաված վայրերում համերաշխ պետությունները հաստատել են քաղաքացիական նոր վարչություն: Այսպես՝ Սանջակը դարձել է

մի նոր շրջան՝ իր նոր վարչությամբ. նույնը կատարվում է բոլգար սահմաններին մոտ՝ Հյուսիսային Մակեդոնիայում, նույն վիճակն ունին և նոր տիրած վայրերը հունական սահմանի վրա» (1912, № 228): «Իրենց գրաված վայրերից սերբերն արդեն կազմել են 11 վարչական շրջան և ամեն տեղ մտցրել են սերբական կարգեր» (1912, № 256): Ոգևորությամբ նշելով ուսական հասարակայնության համակրանքի ցույցերը սլավոնական ժողովուրդների ազատագրական պայքարի հանդեպ, Աղբալյանը գրում էր. «Անկասկած Ռուսաստանը իր հեղինակավոր ձայնով թույլ չի տա, որ Բալկանի քրիստոնյա ազգաբնակչության այս հերոսական ճիգերն անցնեն ապարդյուն և շատ հավանական է, որ եվրոպական Տաճկաստանում ստեղծվեն կարգեր. որոնք պատմության սեփականություն դարձնեն Թուրքիայի անիրավ վարչաձևը, անգույթ սուրը և համառ հետամնացությունը» (1912, № 224):

Նպատակային պետք է համարել նաև այն հետևողականությունը, որով տեղեկություններ էր հաղորդում բալկանյան երկրներում կամավորական շառժաման, հանգանակվող գումարների, հոգևորականության գրաված դիրքի մասին:

Բալկանյան առաջին պատերազմի իրադարձությունների մեկնաբանություններն անգամ բացահայտում են Աղբալյանի ակնհայտ ուսական կողմնորոշումը: «Մանր պետությունների զորքերը» հաղթական մոտենում են Պոլսին: Նրանց համերաշխությունը պարտության է մատնում «ամեն մեկի համար առանձին առած... շատ սոսկալի և հզոր» ռուսին և հարկադրում մեծ պետություններին ականածանքով ու ըմբռնումով վերաբերվելու միասնությամբ շատ հզորացած մանրերի արդարացի պահանջներին: Այսպիսով, Եվրոպայում ձևավորվում է նոր ուժ՝ բալկանյան փոքր տերությունների «դաշնակցական պետությունը», որի հետ հաշվի չնստել հնարավոր չէ: Բալկանյան պատերազմից իր ժողովրդի համար նոր հույսեր ականակող Աղբալյանը ցանկանում էր առավել հզոր տեսնել «դաշնակցական պետությունը», որի միջոցը համարում է Ռուսաստանի հետ համագործակցությունը: Երազելով սլավոնական ժողովուրդների համերաշխություն, Աղբալյանը գուշակում էր, թե նշված տերությունների հաջողություններն ու Ռուսաստանի հետ համագործակցությունը կարող են արթնացնել նաև Բոսնիայի ու Հերցեգովինայի ժողովուրդներին, «որ նոր միայն ավստրիական նահանգներ դարձան»: «Ռուսաց ազատարար պատերազմները», ուսական դիվանագիտության հովանավորությունը, անշուշտ, խրախուսել են Բալկանի սլավ ժողովուրդներին և սրանք հավանաբար կպահպանեն ռմշտական հակումը... դեպի մեր լայնածավալ կայսրությունը: «Դրանով նա ավելի պատկառելի կդառնա, իր հերթին նոր ուժ ու հմայք հաղորդելով Ռուսաստանի միջազգային կացության և դերին թե համաեվրոպական խնդիրներում և թե մանավանդ Մերձավոր արևելքում» (№ 12, № 231): Դեպքերի հետագա այսպիսի ընթացքը կարող է ծնունդ տալ «նոր ու հզոր դաշնակցության» և ավետել «մի հին ու բռնակալ պետության անկում ու քայքայում»:

Պատերազմի սկզբում մեծ պետությունները վկայում էին «վայրամիտ փահեղ պահել պատերազմը» և թույլ չտալ սահմանային նոր փոփոխություններ: Սակայն սլավոն ժողովուրդների՝ իրար հաջորդող հաղթանակներին զուգընթաց նման բնույթի խոսակցություններն աստիճանաբար նվազում են՝ տեղի տալու համար հաղթողների իրավունքների ճանաչմանը: «Զինված ուժը թափ է ներշնչում փոքրերին և ականածանքի հրավիրում մեծերին» (1912, № 231):

Հրապարակախոսի լավագույն հոգվածներից մեկը կրում է «Եվրոպան և հաշտությունը» խորագիրը: Պատերազմը դեռ շարունակվում էր, «համերաշխ զորքերը» հասնում էին Պոլսին, մոտ էր հաղթանակը, և գուշակությունները իրադարձությունների հետագա ընթացքի մասին դառնում են անհրաժեշտություն:

Մեծ պետությունները առայժմ անպատասխան են թողնում թուրքերի դիմումը հաշտության միջնորդ հանդես գալու վերաբերյալ. նրանք գաղտնի

ու բացահայտ հուշում են, որ հաշտության առաջարկով պետք է դիմել հաղթողներին և ոչ իրենց, «անհավանական չէ, որ Թյուրքիան վերջիվերջո ստիպված լինի այդ քայլն անելու» (1912, № 237), Մեծ տերություններին դիմելով՝ Թյուրքիան նպատակ ուներ ոչ միայն նրանց օգնությամբ քիչ կորուստներ ունենալ, այլև շարունակում էր «մնալ մեծամիտ», իբրև ոչ միայն հաղթողների, այլև իբրև հավասարների շրջանակում իր երբեմնի վասալներին:

Մեծ տերությունները այլևս կասկած չունեն, որ Բալկանների քարտեզը պետք է փոխվի. նրանցից «և ոչ մեկը այլևս պաշտպան չէ Բալկանների վիճակը անփոփոխ պահելուն: Համերաշխ բանակների հաղթանակները ցրեցին այդ տրամադրությունը և ստիպեցին նրանց խոնարհիլ անհրաժեշտության առաջ» (1912, № 237): Նախկին վիճակը փոխելու անհրաժեշտությունը գիտակցում են բոլորը, բայց «ե՞նչ օգտին»: Ահա «ծանրակշիռ հարցը», որ պատկառում է մտքրել մեծ տերությունների շարքերում: Արդեն նկատվում է երկու խմբավորում, որը և սպառնալից է դարձնում քաղաքական մթնոլորտը: Ենթակ համաձայնությունը՝ Անգլիան, Ֆրանսիան և Ռուսաստանը կողմնակից են Բալկանյան պետությունների անկախ ու ինքնավար գոյությանը, իսկ եռյակ զինակցությունը՝ Գերմանիա, Իտալիա, Ավստրիա՝ դեմ է, սրանք հետամուտ են այլ նպատակների: Մինչ իրականում փոքր ժողովուրդներն արյուն են թափում սեփական ազատության համար, մեծ պետությունները պատրաստվում են իրենց շահերը պարտագրել և՛ հաղթողներին, և՛ պարտվողին: Եվ տենդագին պոտովում է քաղաքականության կարուսելը. «Տեսնելով, որ դժվար պիտի լինի Ենթակ համաձայնության հետ բախվելը, Ենթակ զինակցությունը աշխատում է գոնե մի կռվան ստեղծել ապագայի համար» (1912, № 237): Այսպես է ծնվում սուլթանի գերիշխանության ներքո Ալբանիային ինքնավարություն տալու գաղափարը:

Ի՞նչ էր նշանակում սա կողմերի համար: Ինքնավար Ալբանիայի սահմանները գծում են այնպես, որ Սերբիան դժվարություններ ունենա Ադրիատիկ ծով դուրս գալու. երկուսի միջև մշտական բախումների առիթը պահպանվում է: Բացի այդ՝ սուլթանի գերիշխանության տակ մնալը Թյուրքիայի և Ենթակ զինակցության ձեռքին «կդառնա մի գործիք Բալկանի մանր տերությանց խաղաղ զարգացումը վրդովելու», նրանց համերաշխությունը խաթարելու համար: Ալբանիայի ճակատագիրը շատ է մտահոգել նրան: Դրա պատճառը ոչ միայն այն է, որ այս խնդրի լուծումից շատ բան է կախված սլավոն ժողովուրդների հաղթանակի և երկրամասում կայուն իրավիճակ հաստատելու գործում: «Եվրոպան մեծ ու փոքր տերությանց շահերի մրցման թատերաբեմ է դարձրել այդ երկիրը» (1913, № 96): Ալբանիայի ճակատագիրը ն. Աղբալյանին մտահոգում էր իր ժողովրդի ակնկալիքների ճակատակցությունից ևս: Պատահական չէ, որ նա հանդես եկավ «Ալբանիան և Հայաստանը» ընդարձակ հոդվածով:

Ալբանիայում և նրա շուրջ ծավալվող իրադարձությունները պայմանավորված են Եվրոպայում արդեն ձևավորված երկու մեծ ուժերի՝ Ենթակ համաձայնության և Ենթակ զինակցության գաղտնի դորժողություններով: Ենթակ զինակցության անդամ երկրներից մասնավորապես Ավստրիան խիստ շահագրգռված էր այնպես տնօրինելու Ալբանիայի ճակատագիրը, որպեսզի նա հակադրվի բալկանյան մյուս ժողովուրդներին: Սլավոն ժողովուրդների արթնացումը, ինքնուրույն պետությունների կազմավորումը վտանգավոր էին Ավստրիայի համար, քանի որ նրա բնակչության կեսը ևս սլավոններ էին՝ համերաշխ բալկանյան ժողովուրդների հետ: «Ավստրիան ընդնշմարտում է այդ անմխիթար ապագան սլավ թնդանոթների ծուխերի միջից» (1913, № 56): Բացի այդ՝ ինքնուրույն և ինքնիշխան բալկանյան պետությունները, բաժանեն Ալբանիան իրար մեջ, թե այդ երկրի հետ համագործակցեն, կփակեն Ավստրիայի ճանապարհը դեպի ծով... Ահա թե ինչու վերջինս գաղտնի բանակցություններ էր վարում Ալբանիայի հետ՝ մանր տերությունների դեմ դավադիր գործողություններ ծավալելու հեռանկարով:

Մեկնարանելով Ալբանիայում կատարվող որոշ իրադարձություններ, որոնք դժվարացնում են Ավստրիայի նպատակների իրականացումը, Աղրալյանը գրում է. «Մեղ թվում է, որ մի ճարպիկ ձեռք դժվարություններ է ստեղծում իրար ետևից Ավստրիային քաղաքական դասեր տալու համար» (1913, № 82): Հրապարակախոսի կարծիքով լավագույն տարբերակը մանր տերությունների կողմից Ալբանիայի ինքնավարության ճանաչումն է՝ «ազատ որևէ եվրոպական պետության շահախնդիր հովանուց» (1913, № 82): Բնական է, որ Ալբանիան նախապատվությունը կտա. վերջինին: Հետագայում Աղրալյանը ցավով պիտի արձանագրեր ազատարար բանակին «անվայել» որոշումը՝ Ալբանիան բաժանել Սերբիայի, Չեռնոգորիայի և Հունաստանի միջև: Գուշակում է նաև նման միտումի «աղետավոր» հետևանքները: Դա կարող է բարդություններ ստեղծել իրենց գործի հաջողության ճանապարհին: Նման անխոհեմ քաղաքականությունը, իսկապես, իր դերն ունեցավ նրանում, որ վերսկսված բանակցություններում մեծ պետությունները Ալբանիայից զատում են դաշնակիցների գրաված հողերը՝ իրենց վերապահելով նրա սահմանների որոշումը. մեծերը, իհարկե, իրենց շահերը նկատի ունենին: Նույն տրամաբանությամբ նրանք իրենց տնօրինության տակ են դնում էգեյան ծովի կղզիների հսկողությունը: Հունաստանի նվաճած այս կղզիները Դարգանելի դարպասներն են, և մեծ տերությունները նման մի կարևոր տարածքի վրա իշխանությունն իրենց պետք է վերապահեն: Թուրքիայի մի քանի նավահանգիստներ միջազգային առևտրի համար սրաց հայտարարելու՝ առաջարկությունը, երկաթուղիները միջազգային ճանաչելը կրկին նպատակ ունեն «կնճռոտել հարաբերությունները այդ նոր նվաճած երկրում, դրանով թուլացնել հաղթողներին և օգտվել այդ թուլացումից» (1912, № 237): Աղրալյանը բացառում էր չորս փոքր պետությունների պառակտումը հետագայում, որովհետև «ամեն բան բաժանված է նախքան պատերազմը՝ փոխադարձ համաձայնությամբ» (1912, № 237): Այս հույսը, սակայն, չիրականացավ: Զինադադարի նախօրյակին Հունաստանը ձեռնարկեց քայլեր, որոնք խախտում էին դաշնակցության դաշնությունը: Աղրալյանի աչքից չվրիպեց դա, և նա գուշակեց տխուր հետևանքներ: Նախնական պայմանավորվածությունը, զենքի հաջողությանը զուգընթաց, կարծես թե վերանում էր: Դաշնակից պետությունների համերաշխության վերաբերյալ լավատեսությունը աստիճանաբար տեղը զիջում էր ներքին երկպառակությունների ի հայտ գալուն. «Դաշնակից մանր տերությունները դժվար կարողանան համաձայնել տիրած երկիրները իրենց մեջ բաժանելու ժամանակ: Հունաստանն այս գործում ևս աններդաշնակություն կմտցնի... մանր տերությունները պիտի սկսեն իրար հետ զժտվել» (1912, № 263): Տարբեր պետությունների սադրիչ գործողությունները նպաստելու են սրան, այստեղ աչքի կընկնեն Գերմանիան և Ավստրիան: «Ալբանիայի կնճռոտ խնդիրը, Ռումինիայի հավակնությունները» կլրացնեն պակասը: Մանր տերությունների վարիչները մեծ խոհամություն պետք է դրսևորեն՝ «հաղթության պտուղները» չկորցնելու և համերաշխությունը չխախտելու համար:

Դաշնակից զորքերը հասնում են Պոլսի դարպասներին, և պատմական զուգահեռը դառնում է անխուսափելի: Հինգ հարյուր տարի առաջ Պոլսը կրկին պաշարված էր, սակայն «այն ժամանակ կիսավայրենի հորդաններն էին սպառնում քաղաքակրթության, այսօր քաղաքակրթությունն է արշավում ասիական անշարժության վրա» (1912, № 250): Վճռվում է ոչ միայն Թուրքիայի ճակատագիրը. խաղաքարտի վրա առաջադիմության և բարբարոսության պայքարի խնդիրն է, որի լուծումը միայն դաշնակից պետությունների կամքից չի կախված: Վերջիններս Թուրքիայի ճակատագիրը վճռում են ռազմի դաշտում, նույն խնդիրը մտահոգում է նաև մեծ պետություններին՝ դիվանագիտության ոլորտում: Բացի այդ, ինչպես տեսանք, Աղրալյանին հուզում է մի խնդիր ևս. «Արդյոք հաջողելու են դաշնակից պետությունները նույն բախտով հաղթել Թուրքիային դիվանագիտության ասպարեզում» (1912,

№ 248): Ակնկալվող վեհաժողովին Թուրքիան ձգտում էր ներկայանալ «պատ-
նեշի վրա»՝ ոչ իբրև պարտված կողմ, Բալկանյան պետությունները ուզում
էին վեհաժողովին ներկայանալ իբրև հաղթողներ՝ իրենց կամքը թելադրե-
լու համար: Դեպքերի ընթացքը, սակայն, վերահսկում էին «չեզոք» մեծերը:
Համենայն դեպս դաշնակից պետությունների զորքը չգրավեց Պոլիսը, քանի
որ այստեղ բախվում էին բոլոր մեծ պետությունների շահերը: «Մոզական
գավազանով» զինադարար հայտարարվեց: Պատճառը բոլորովին էլ մեծ տե-
րությունների թուրքասիրությունը չէր: Կար մի կետ, որտեղ նրանց շահերը
համընկնում էին: «Եվրոպան,— գրում էր Աղբալյանը,— որ մեծամեծ պա-
հանջներ ունի Թուրքիայից, չէր կարող թույլ տալ, որ իր դիմացը իբրև
պարտապան կանգնեի պատերազմից ու հոռի վարչությունից քայքայված մի
երկիր» (1913, № 56):

Ինչևէ, բոլոր հարցերի պատասխանը պետք է տար լոնդոնում հրավիր-
վող վեհաժողովը: Աղբալյանը գիտեր, որ այստեղ հավաքվելու են մարդա-
սիրության մասին շաղկրատող գիշատիչներ: «Այսպիսով Բալկանի թառե-
րաբեմում վերջացել է բալկանյան արյունոտ դրամայի մեկ գործողությունը
և զինադարարի վարագույրն իջել է հազարավոր դիակների, տասնյակ հա-
զարավոր իրավորների, մեծահոգության ու փոքրոգության, հաղթանակի
և պարտության վրա:

Թե՛ հանդիսական և թե՛ դերակատար այժմ աչքները դարձնում են դեպի
Լոնդոն, որտեղից Եվրոպական Թուրքիայի տառապած բնակիչները սպասում
են կամ ազատ կարգերի հաստատում կամ անիրավ բռնության վերադարձ»
(1912, № 261): Սան-Ստեֆանոյի պայմանագրի պատմությանը լավատեղյակ
Աղբալյանը շատ էլ հավատ չի ընծայում մեծ պետությունների շիտակու-
թյանը, լավ գիտի, որ գերյալների թափած արյան գինը հաճախ ուրիշներն
են վայելում:

Մեծ պետությունների հարաբերությունները ավելի են հստակվում:
Պարզվում է, օրինակ, որ Գերմանիան «հակված է ավելի Թուրքիայի շահերը
պաշտպանելու, քան Բալկանի մասը տերությանց»: Ռումինիան հակվում է
դեպի «եռապետյան դաշնակցությունը» (1912, № 262): Շատ ավելի ուշու-
գրավ է «Բալկանյան պատերազմի մոտավոր հետևանքները» առաջնորդողը
(1913, № 5): Բալկանյան մասը տերությունների պահանջները ընդունելու
դեպքում Թուրքիան դառնում է ասիական երկիր: Հնարավոր է, որ նա իր
ձեռքում պահի Բոսֆորն ու Դարդանելը, բայց դրանք չեն կարող, իրենց ունե-
ցած աշխարհագրական ու քաղաքական կարևորությամբ հանդերձ, Թուր-
քիային տալ այն միջազգային նշանակությունը, ինչ որ նա ունի Բալկան-
ների տերը լինելու դեպքում:

Թուրքիայի հարևանները կլինեն Ռուսաստանն ու Բուլղարիան, երկու
սլավոն պետություններ, որոնք նոր կշիռ պետք է հաղորդեն քրիստոնյա ժո-
ղովուրդների պայքարին: Եթե, իհարկե, մասը տերությունները խոհեմու-
թյուն ունենան ամուր պահելու իրենց դաշինքը:

Բալկաններում ապրող թուրքերի մի մասը կանցնի փոքր Ասիա՝ «հա-
վատակից պետության դռնի տակ» ապրելու և որոշակի հետք կթողնի երկ-
րամասի ազգաբնակչության «տոկոսական հարաբերության» վրա: Սա էլ, իր
հերթին, կնպաստի համիսլամության գաղափարի նոր ծաղկման:

Իրադրությունը ցույց տվեց, որ «չպետք է չափազանցել նրա (Թուր-
քիայի—Գ. Ա.) ներկան, բայց չպետք է գերազնահատել նաև նրա թուլու-
թյունը»:

Ռուսաստանի հարավում, այսպիսով, կկազմավորվի մի քաղաքական
ուժ, որը «Եվրոպական պետությունների ուրիշ խմբումների ժամանակ» կա-
րող է նրա համար սպառնալից ուժ դառնալ: Այդ սպառնալիքը շատ կմեծա-
նա, եթե «Թուրքիայի հետ դաշինք կապեն Ավստրիան և Գերմանիան ընդ-
դեմ Ռուսաստանի»:

Մինչ Աղբալյանն ու հայ հասարակական միտքը գուշակություններով էին զբաղված, պատերազմի սպառնալիքը կրկին կախվեց օդում: «Ծրիտասարդ թուրքերի առաջ բերած վերջին քաղաքական հեղաշրջումը», իր առաջնորդողում հատուկ ընդգծում էր «Հորիզոնը», թեև դրում է, որ պատերազմն անխուսափելի է: Թուրքական կողմը զինազարդարն օգտագործեց իր ֆինանսական ու ռազմական դրությունը շտկելու համար. սա էր Թուրքիայի և իր թաքուն ու բացահայտ համակիրների կողմից բանակցությունները ձգձգելու պատճառը: Բանակցություններից դժգոհ էին և՛ հաղթողները, և՛ պարտվողը: Մեծ պետությունները, նկատում է Աղբալյանը «դաշնակիցներին դիմում են պակաս, քան պահանջում էին նրանք, և ավելի, քան տրամադիր էր Թուրքիան նրանց թողնելու» (1913, № 56): Այս ընթացքում Թուրքիայում տեղի են ունենում վճռորոշ իրադարձություններ. պարտության հեռանկարից դժգոհ կառավարությունն ու խուժանք փորձում են պատճառը տեսնել երիտթուրքերի պառակտիչ գործունեության մեջ, և ահա մեկ գիշերում ձերբակալվում են նրանց «ամենից ականավոր անդամները»: Դժգոհության մյուս ալիքը փշրվում է կառավարության վրա: Հենվելով այդ ալիքին, երիտթուրքերը 1913-ի հունվարի 10-ին հեղաշրջում կատարեցին և կրկին հասան իշխանության՝ մերժելով Լոնդոնի վեհաժողովի բոլոր պայմանները: Երիտթուրքերի իշխանության գլուխ անցնելը Աղբալյանը գնահատեց իբրև պատերազմը վերսկսելու նախապայման: Վերսկսված պատերազմում հաջողությունը կրկին ուղեկցում է Բալկանյան պետություններին: Աղբալյանի գուշակություններ, հեռու չէ այն օրը, երբ ազատագրվող ժողովուրդների հուժկու հարվածներից կընկնեն Ադրիանուպոլիսն ու Սկյուտարին՝ «երիտասարդ» թուրքերին ստիպելով խոսել բանակցության մասին, ինչպես խոսեցին «հին» համարված թուրքերը» (1913, № 22): Այդպես էլ եղավ: Թուրքիան երկրորդ անգամ պարտվեց և հարկադրված եղավ հաշտվել բալկանյան ժողովուրդների ազատագրության հետ: Իրականացավ Աղբալյանի գուշակությունն այն մասին, որ Եվրոպայում կծեկվող քաղաքական նոր ուժ՝ ի դեմս Թուրքիայից ազատագրված բալկանյան սլավոնների պետությունների: Մյուս «քաղաքական նոր մարմինը» կլինի Ալբանիան: Թուրքիան պատերազմից դուրս կգա «թուլացած ու անդամահատված», նրա «հեղինակությունը ընկնելով արևմուտքում՝ կերթա նվազելու նաև արևելքում...» (1913, № 56):

Բալկանյան պատերազմն ավարտվեց Թուրքիայի պարտությամբ: Վերջապես հաղթանակեց պատմական արդարությունը: Սլավոն ժողովուրդների ազատադրական պայքարի պսակն ինքնուրույն պետությունների ծնունդը եղավ: Քաղաքակրթությունը մի հաղթանակ ևս տարավ բարբարոսության նկատմամբ:

Բալկանյան պատերազմի և նրա հետ կապված խնդիրների քննությունը հենվում էր Թուրքիայի անցյալի ու ներկայի քաղաքականության հստակ ըմբռնման վրա: Ասիական տիպի բռնակալական մի երկիր է սա, որ ոչինչ չի տվել քաղաքակրթությանը. գիտակցելով իր եկվոր լինելը՝ ունչացրել է նախորդների մշակույթի արժեքները կամ «ազգայնացրել»: Բուն Անատոլիայում այս քաղաքականությունը վայրագ մի դրսևորում էլ է ստանում. ամեն միջոցներով ոչնչացնել բնիկներին, դառնալ միատարր մահմեդական երկիր: Սա է Թուրքիայում ապրող ժողովուրդների նկատմամբ տարվող քաղաքականության հիմքը: Նորը՝ թուրքերը միայն իրենց արտաքինն են փոխել, էությունը նրանք սուլթանների արժանավոր ժառանգորդներն են:

Ելնելով մասնավորապես մեծ տերությունների փոխհարաբերություններից, որոնց հիմքում միշտ էլ ընկած է սեփական շահը, հրապարակախոսը փորձում է գուշակել դեպքերի հետագա ընթացքը, ազգին սպառնացող վտանգը դիմագրավելու միջոցներ է առաջարկում, գլխավորն նվիրվում է ազատագրական պայքարի գործին:

Ըստ հրապարակախոսի, Թուրքիան կանգնած է սոցիալական ու քաղաքական լուրջ խնդիրների լուծման առջև, խնդիրներ, որոնք վճռական նշա-

նակություն կունենան ինչպես թուրք, այնպես էլ քրիստոնյա ժողովուրդների համար:

Դարասկզբին քաղաքական միտքը արժարժում էր վայրենի բռնապետության՝ իբրև պետական միավորի, Թուրքիայի մասնատման, վերացման խընդիրը: Հայ հասարակական միտքը հաճախ է սնվել այս հեռանկարով. Աղբալյանի հրապարակախոսությունը՝ սրա վկան: Նա հաճախ էր ոգևորվում, թե մի օր, այն էլ շուտով, աշխարհի քարտեզը կկազմվի առանց Թուրքիայի: Եթե թուրքերը ոգշամտություն չունենան համագործակցելու նույն հողակտորի վրա ապրող «ցեղագրական միությունների» հետ, ապա կարող են վտանգել իրենց իսկ գոյությունը և այդ դեպքում պատմության առջև միայն իրենք պատասխանատու կլինեն, թե ինչու քարտեզներից վերացավ «Թուրքիայի անունը» (1912, № 203): Սա անհող ումանտիզմ չէր. հայտնի չէ, թե ինչպես կլուծվեր Թուրքիայի ճակատագիրը, եթե մի փոքր ուշանար նրա փրկարարի՝ Լենինի գլխավորած խռովությունը, որ տասնամյակներ շարունակ ընկալվում էր իբրև առաջադիմության հաղթանակ...

Ինչ սահմաններում էր Աղբալյանը ընկալում «ցեղագրական միությունների» հետ համագործակցությունը: «Հայերի պահանջը տարրական բան է. կյանքի, գոյքի և պատվի ապահովություն և կուլտուրական զարգացման հնարավորություն: Թե ինչ քաղաքական ձև կստանա այս պահանջների իրագործումը, այդ մեզանից կախված չէ» (1912, № 260): Այս տարրական պահանջը պետք էր կատարել, այլապես առայժմ համերաշխ մեծ պետությունները կարող են միջամտել՝ Թուրքիայի համար անցանկալի հետևանքներով:

Անոր թուրքերը սակայն՝ վերահաստատելով սահմանադրությունը և քաղաքացիության իրավունքներ տալով իրենց երբեմնի հպատակներին, չեն ցանկանում նրանց հետ միասին տիրել իրենց ժառանգություն հասած գեղեցիկ ու բարեբեր երկրին և ձգտում են՝ համառոտեն ու ապարդյուն՝ ազգային պետություն ստեղծել մի երկրում, ուր դրա համար չկան ո՛չ պատմական, ո՛չ տնտեսական և ո՛չ իրավական հիմունքներ» (1912, № 202): Այս անմիտ քաղաքականությունը կարող է հանգեցնել նրան, որ «չուզենալով հավասար լինել իրենց հպատակներին իբրև տիրոջ, կդառնան հավասար իբրև հպատակ՝ ավելի արդարամիտ ու խելացի պետությանց դրոշակների տակ» (1912, № 202):

Երիտթուրքերի քաղաքական նպատակների հստակ գիտակցումը հարկադրում է կասկածով նայելու նրանց հեղափոխական կարգախոսներին: Դժգոհության տեղիք է տալիս հատկապես երիտթուրքերի հետ դաշինքի մեջ մտնելու քաղաքականությունը: Երբ «Մշակը» «Հորիզոնին» մեղադրեց իթթիհատի նկատմամբ համակրական ցույցեր անելու մեջ, Աղբալյանը հանդես եկավ առաջնորդող հոգևածով՝ հիմնովին հերքելով «Մշակի» մեղադրանքը (1912, № 203): Աղբալյանի կողմից արևմտահայության ազատագրության խնդիրների արժարժումը հենվում էր Բալկանյան պատերազմի շարժիչ ուժերի խոր ճանաչողությանը, Թուրքիայի անցյալի ու ներկայի մասին ճիշտ պատկերացումներին: 1912 թ. հոկտեմբերի կեսերից Աղբալյանը հանդես է գալիս «Թուրքիան և հայերը» հոդվածաշարով, ուր համակողմանիորեն քննում է սկսված պատերազմի հետևանքները արևմտահայության կյանքի վրա, հայերի ու քրդերի նկատմամբ թուրքական կառավարության դիրքորոշումը, առաջիկայում թուրքերից ակնկալվող քաղաքականությունը և այլ հարցեր:

Բալկաններում ծավալվող պատերազմական գործողությունները հույներին, սերբերին, բուլղարացիներին խոստանում են ազատության արշալույս՝ խանգարելով «կարգի հայկական բարձրամակարդակի վրա». «Թուրքիայի հայերը գիշերն անկողին են մտնում նոր ջարդերի սարսափով և առավոտյան արթնանում են տագնապալից օրվան համար» (1912, № 226): Թուրքական սահմանադրության վերաբերմամբ հայերի և քրդերի վերաբերմունքը միանշանակ չէ. առաջինները որքան շահագրգռված են նրա իրազեկմամբ,

երկրորդները նույնքան դեմ են, որովհետև օրենքի ու օրինականության հաստատումը հայերին խոստանում է մարդավայել գոյության հնարավորություն՝ կաշկանդելով ավարառության սովոր քրդերի ալան-թալանի գործողությունները: Ձրնդառաջել հայերին, նշանակում է եվրոպական պետություններին հնարավորություն տալ ցանկացած ժամանակ միջամտելու թուրքական գործերին: Վտանգը մեծ էր մասնավորապես Ռուսաստանից: Նեղացնել քրդերին ու նրանց «ազդեցիկ ցեղապետներին», նշանակում է թուրքիայի համար շատ աննպաստ այս պայմաններում թիկունքում նպաստել զինված ապստամբության: Եվ քանի որ նոր թուրքիան որդեգրել է համիդյան թուրքիայի քաղաքականությունը՝ Հայաստան առանց հայերի, փոխելով միայն գործունեության եղանակները, ուստի հայերի նկատմամբ ցուցաբերում է գեոնես ներողամիտ քաղաքականություն, մյուս կողմից էլ վճռական միջոցներ չի ձեռնարկում սպանություններին ու անկարգություններին վերջ տալու համար: Որքան եարող է հարատևել այս «տարտամ քաղաքականությունը»: Աղբալյանի համար գաղտնիք չէ, որ թուրքիան ի վերջո վճռականապես կհակվի քրդերի կողմը, որովհետև չէի վստահում հայերին և վախենում է, որ մի օր հայերն այդ զենքը իր դեմ դարձնեն, մինչդեռ լիովին հավատում է քյուրդերին, որ նրանք ռուս-տաճկական պատերազմի դեպքում այդ զենքը գործ կածեն ռուսի դեմ, իսկ հայերի ապստամբության դեպքում՝ նրանց բնաջինջ անելու համար» (1912, № 226):

Հայ-քրդական հարաբերությունները միշտ էլ զբաղեցրել են Աղբալյանին: Թուրքական կառավարության աչքում հայը և մյուս քրիստոնյաներն անվստահելի են, քուրդը՝ վստահելի: «Հայերը, թե՛ քրդերը խնդիրը թուրք հին ու նոր կառավարողների համար միանշանակ պատասխան ունի, քյուրդը ավելի դերադասելի է, քան հայությունը, որովհետև առաջինը դավանակից է, խնդիր չունի, իսկ երկրորդը այնուամենայնիվ այլադավան է և կարող է միշտ խնդիր հարուցանել, լինի դա միջազգային մի դաշնագրի հիման վրա, ինչպես Բեռլինին է իր 61-րդ հոդվածով, թե իբր մշակութապես բարձր... զարգացման ընդունակ և տենչացող մի տարր» (1912, № 228):

Քուրդը ու եկվոր թուրքերի «հին» ու «նոր» առաջնորդները քաղաքական մի վերջնական նպատակ ունեն՝ գրաված լայնածավալ տարածությունների վրա հայրենիք ստեղծել: Բալկանյան ժողովուրդները նրանց եվրոպայից գուրս են մղում մեծ տերությունների թաքուն ու բացահայտ հովանավորությամբ: Թուրքերին կմնա միայն Անատոլիան, որտեղ և կաշխատեն իրագործել իրենց պլանը՝ թուրքիան տեսնել «ոչ միայն իբր քաղաքական միություն, այլ մանավանդ իբր ցեղագրական ամբողջություն... միապաղաղ թյուրք ազգաբնակչությամբ» (1912, № 229), եթե եվրոպական պետությունները, առաջին հերթին Ռուսաստանը, և թուրքիայի լծի տակ հեծող քրիստոնյաները թույլ տան: Հետաքրքիր է, որ Աղբալյանը չի գուշակում հայերից հետո քրդերին սպառնացող վտանգը. հավանաբար թուրքերի և քրդերի հավատակից լինելու հանգամանքն է թյուրիմացության մեջ ձգում նրան:

Բալկանյան թերակղզում ծավալվող իրադարձությունների հանդեպ բուռն հետաքրքրությունը միտում ունեն նախապատրաստել հայ հասարակական միտքը, կռահել դեպքերի հետագա ընթացքը՝ սեփական ժողովրդի փրկության ուղիները հայտնաբերելու ականջալուծությամբ: «Քաղաքական պայմանների ներկա դասավորության մեջ ի՞նչ պիտի անեն տաճկահայերը» (1912, № 210) հարցը, որ ուղղված էր արևելահայերին և գաղթօջախներում ապրողներին, բնականաբար, հուզում էր ոչ միայն Աղբալյանին, այլև քաղաքական կուսակցություններին, հասարակական խմբավորումներին, ողջ հայությանը:

Միջազգային իրադրությունը հրամայաբար պահանջում էր գործունեության հստակ եղանակների մշակում: Ելակետ ունենալով Արևմտյան Հայաստանում թուրքիայի հովանավորության ներքո ինքնավարության հաստատումը մեծ տերությունների միջամտությամբ՝ նա պահանջում էր դիմել այնպիսի

գործողությունների, որոնք հարուցեն այդ միջամտությունը: Սկզբնապես կարծելով, թե Մակեդոնիայի «խնդիրը մասնակի բնավորություն ունի», չի վերաբերի հայկական նահանգներին, քանի որ առանց այդ էլ կնճռոտ հարցը սեփական նախաձեռնությամբ մեծ տերությունները ճավելի բարդ և դժվարալուծ» չեն դարձնի՝ ներառնելով հայկական խնդիրը ևս, Աղբալյանը իր հայրենակիցներին հանձնարարում էր «իրերին ընթացք տալ, որ հայաբնակ նահանգների բարեկառության հարցը համարժեք դառնա մակեդոնական խնդրին և նրա լուծումը հրամայական՝ մեծ պետությանց համար» (1912, № 210): Ակնարկը շատ թափանցիկ է և բացատրության անկարող: Սակայն դեպքերի հետագա ընթացքը թելադրում էր, որ վճռական ժամանակներ են գալիս հայության համար ևս, և հրապարակախոսի տոնը փոխվում է: Աղբալյանն առաջադրում էր գործողությունների ամբողջական մի ծրագիր, որի առաջին պահանջը միասնությունն էր: Պետք է մոռանալ ոխ ու քեն, դառնալ «Մի ոգի, մի կամք» և միասնական ջանքերով պաշտպանել արևմտահայության վտանգված լինելությունը: Բայց իրար չհանդուրժող կուսակցություններով ու խմբավորումներով մասնատված հասարակությունն ու հասարակական-քաղաքական միտքը անզոր եղան անսալու ժամանակի հրամայականը: Յուրաքանչյուրը հանդես էր գալիս իր ծրագրով, հաճախ իրար հակադիր: Եղան՝ նաև դեպքեր, երբ ողջ ժողովրդի ճակատագիրը ենթարկվում էր փորձության՝ հանուն նրա որևէ հատվածի բարօրության: Ստեղծված ցավալի իրողության գիտակցումը հրապարակախոսին հասցնում է մի մտքի. գալիք օրերի բախտորոշ իրադարձությունների մեջ ժողովրդի լինելության նապի դեկը պետք է հանձնել Ամենայն հայոց հայրապետին: Միայն նա է ի վիճակի և նա իրավունք ունի հանդես գալու ամբողջ ժողովրդի անունից: Դրա համար նա հարուստ և ուսանելի փորձ ունի: Բացի այդ՝ միակ մարդն է մեզանում, որին ընտրում է ժողովուրդը: «Ազգը, որ ընտրող է, իր որոշ գոտների բարձր դեկավարության իրավունք իր քվեով փոխանցում է իր Ընտրյալին ցմահ» (1912, № 275): Ուրեմն՝ այնպիսի մի կարևոր հարցում, որպիսին հայոց դատն է, միայն Ընտրյալը իրավունք ունի հանդես գալու ժողովրդի անունից: Միասնական դեկավարության բացակայությունը, առանձին-առանձին գործելը հրապարակախոսի դիպուկ բնութագրմամբ որակվում է իբրև «քաղաքական տհասություն» (1913, № 113):

Նրա քաղաքական ծրագիրը հենվում էր ոչ թե անհող երևակայության, այլ պետությունների շահերը ճանաչելու, նրանց շահադիտական նկրտումները կռահելու և դրանցից օգտվելու անհրաժեշտության վրա: Աղբալյանի համոզմամբ ավելորդ գունդարդումը, զգացմունքները, սնապարծությունը վատ օգնականներ են քաղաքական լուրջ հարցերի քննության ժամանակ: Պետք է սթափ հայացքով նայել կյանքին: «Քաղաքական խնդիրները մճռելու համար հաստատուն կռիվներ են, ու պետք է ոչ զղաղումներով, — սա է իրական ձայնական հարցի լուսաբանման հիմքում: Նման մոտեցումը նրան հնարավորություն տվեց ավելի խորն ընկալելու եվրոպական պետությունների օգնության խնդիրը: «Հայկական բարձրավանդակի վրա խայածևում են քաղաքական մեծ շահեր, որոնց հաշտեցնելու մեջն է դժվարությունը»:

Աղբալյանին բնորոշ է երևույթներն իրենց անուններով և ոչ չելու կարողությունը. որքան էլ դժվար լինի իրողությունը, պետք է ասել ճշմարտությունը և «իրական հիմունքներ» որոնք նպատակին հասնելու համար. «շատերը կհիասթափվեն մեր ամփոփումները կարդալով, ու այդ արիությունը պահանջում է իրականության երեսին ուղիղ նայել և ոչ մի դժվարին կացության մեջ չերեքալ, այլ եղածը եղած ընդունելով՝ իրական հիմունքներ գրտնել մեր իդեալների համար» (1912, № 265):

2 Ն. Աղբալյան, Ամբողջական երկեր, հ. III, Բեյրութ, 1967, էջ 106:

3 Նույն տեղում, էջ 173:

Աղբալյանի քաղաքական մտածողությունը երևան է գալիս հատկապես մեծ պետությունների դիվանագիտական հարաբերությունների, նրանց վարած քաղաքականության գնահատման ժամանակ: Հավատ չընծայելով նրանց ներկայացուցիչների ու ղեկավարների մարդասիրական ելույթներին, Աղբալյանն աշխատում է ամեն դեպքում հայտնաբերել այն շահ, որն առաջնորդում է նշված երկրներին իրենց քաղաքականությունը որոշելիս: Քարոյական տեսակետները,— խորին համոզմունքով գրում է նա,— կարող են իբրևի տարր մտնել պաշտպանողական ճառերի մեջ, վարագուրելու համար շահախնդրության այլանդակ կերպարանքը⁴: Բալկանյան պատերազմին նվիրված նրա տեսությունները բացահայտում են Ռուսաստանի, Անգլիայի, Ֆրանսիայի, Գերմանիայի, Իտալիայի, Ավստրիայի, Թուրքիայի քաղաքական-տնտեսական շահերը, նրանց փոխհարաբերությունների, մարդասիրական ճառերի հետևում նրանց «շահախնդրության այլանդակ կերպարանքը»: «...Նվիրույան մեծ ու փոքր պետությունն շահերի մրցման թատերաբեմ է դարձրել այդ երկիրը» (Բալկանները—Գ. Ա.): Հենց այդ շահերն էլ թելադրելու են եվրոպական մեծ պետություններին՝ անդրադառնալ Հայկական հարցին ևս: Բալկանյան սլավոն ժողովուրդների ազատագրությունը ոգևորում է նրան. «Բալկանյան հաշտություն» նշանակում է հայոց հարցի հարուցում և ո՛վ գիտե՝ գուցե նաև լուծում այնպիսի ձևով, որ հայությունը նույնպես ազատվեր թուրքական լծից: Թուրքական բռնությանը միմիայն օտարենքը կարող են վերջ դնել», այն օտարները, որոնց «հարկավոր է սպառողական կարողություն ունեցող շուկա և պարտքերն ու տոկոսները վճարող կառավարություն»⁵: Աղբալյանը կոահում է Հայկական հարցի հանդեպ ցուզաբերվող հետաքրքրության տնտեսական շարժառիթը, որի մասին քիչ հետո ավելի որոշակի պետք է խոսեն: Նույն սթափության մեջ նա քննում է խնդրի քաղաքական և ռազմական կողմերը ևս: Ի տարբերություն նախորդ շրջանների, երբ հայերը Նվրոպայի վրա ցանկանում էին ազդել բարոյական միջոցներով կամ հայերին վերապահված քաղաքակրթական դերի թմբկահարմամբ, Աղբալյանը շեշտում է հարցի քաղաքական և տնտեսական կողմը: Համոզված, որ «քաղաքականություն և բարոյականություն մեր օրերում (և նաև մեր ժամանակ)՝ իրար ջնջում են», հավատարիմ քաղաքական խնդիրներում «հաստատուն կուլաններ» ունենալու իր սկզբունքին, դաշնակցական գաղափարախոսը բուրբ գործիչներից պահանջում է քաղաքական մտածողություն, որի «հաստատուն կուլանը» ձևակերպում է ինքը. «Չպետք է մոռանալ, որ Հայոց հարցը լուծել կարող է ոչ թե այն Նվրոպան, որ բարի սիրտ ունի և գուժ դեպի որբերն ու անպաշտպանները, այլ այն Նվրոպան, որ ունի զրահանավ, զորք ու թնդանթ: Առաջինի վրա կարելի է ազդել բարոյական կարգի կշռադատումներով, բայց երկրորդը ոչ ժամանակ և ոչ էլ ախորժակ ունի բարոյական հիշեցումներ լսելու: Դեսպանները ոչ թե առաջին, այլ երկրորդ Նվրոպայի գործակալներն են և նրանց հետ պետք է խոսել այնպիսի լեզվով, որ նրանք հասկանան»⁶:

Աղբալյանն անվերապահ համառությամբ մերժում էր Հայկական հարցի լուծումը թուրքական դեմոկրատական ուժերի հետ կապող մտայնությունը՝ այն համարելով դասային շահագրգռության և քաղաքականության մեջ անհեռատեսության դրսևորում: «Այսօր Թուրքիային դեռ հավատում են թըրքահայ պաշտոնեությունը և ռուսահայ խավարամիտ պահպանողականությունը: Այն ամենը, ինչ կենդանի է հայության մեջ, այլևս հավատ չունի Թուրք կառավարության վրա» (1913, № 16): Հայոց խնդիրը վաղուց դադարել է «Թուրքիայի ներքին խնդիր» լինելուց, հայերի և մյուս քրիստոնյաների ճակատագիրը կարող է լուծվել միայն եվրոպական պետությունների,

⁴ Նույն տեղում, էջ 139:

⁵ Նույն տեղում, էջ 122:

⁶ Նույն տեղում, էջ 139:

մասնավորապես Ռուսաստանի միջամտությամբ, այն երկրի, որի տնտեսական շահերը ավելի շատ են համընկնում հայության ազգային տենչերին: Եվ, այնուամենայնիվ, Աղբալյանը լավ գիտի եվրոպական միջամտության գինը. դա հայերի համար դեռևս ապահովության երաշխիք չէ: Ավելին՝ այդ միջամտության հնարավորությունը, բարեփոխումների պահանջները, գեթ վերջին տասնամյակներում, «չարադետ» հետևանքներ են ունեցել. «Հայությանը տեսել է երկու շարադետ վիժում, ոչ մեկ ապահովություն կա, որ չի լինի նաև երրորդը» (1913, № 126): Մեծ տերությունների միջամտությունն ու թուրքական խոստումները լավագույն դեպքում կարող են «ապահովել մեր վաղը», մինչդեռ ամեն ճիգ պետք է թափել ապահովելու համար «թյուրքահայության այսօրը» (1913, № 126): Միակ միջոցը ինքնապաշտպանությունն է: Հայ մամուլը տասնամյակներ շարունակ գրել է ինքնապաշտպանության նշանակության մասին: Բայց ժողովուրդն ու նրա առաջնորդները անհրաժեշտ հետևություններ չեն արել: «Դեռ պետք է նրա կարևորությունն ապացուցել, նրա անհրաժեշտությունը բացատրել, նրա անխուսափելիությունը փաստաբանել», — ցավով ու դառնությամբ արձանագրում է հրապարակախոսը: Բազմաթիվ հոգվածներում անդրադառնում է այս հարցին, առաջադրում եղանակներ, հուշում միջոցներ՝ դրամական հանգանակություններով զենք ձեռք բերելուց և երկիր առաքելուց մինչև «մարմնակրթության» զարկ տալը, որը «կորոպի և առույգ» կդարձնի ժողովրդի բոլոր խավերի «անդամներին»:

Հայ հասարակական միտքը անտարբեր չէր ստեղծված պայմաններում հայերի գործունեության նկատմամբ: Ռուսահայ իրականության մեջ էլ կային հոսանքներ, որոնք ելքը տեսնում էին Թուրքիայի «սահմանադրական կարգերի մեջ», մի ուրիշ հոսանք, որ հավատ չէր ընծայում սահմանադրությանը, խնդրի լուծումը կապում էր «մի օտար քրիստոնյա պետության» հետ, որը պետք է գրավի Անատոլիան և ալեմեղ մարդավայել կարգեր հաստատի, մի երրորդ տեսակետ էլ ամեն ինչ կապում է 61-րդ հոգվածով նախատեսվող բարենորոգումների հետ (1912, № 248): Աղբալյանը, որ այս վերջին տեսակետը պաշտպանողներին էր, հասունացող դեպքերից մի քաջ առաջ է անցնում: Վտանգը որոշակի էր, որոշակի պետք է լինեին պատասխանն ու ձեռնարկված միջոցները ևս: Այստեղ է, ահա, որ նա մի կողմ է դնում դիվանագիտական միջոցները՝ բնավ չժխտելով դրանց անհրաժեշտությունը և միանշանակ պատասխանում՝ պետք է կազմակերպել ինքնապաշտպանություն: «Ինքնապաշտպանություն կազմակերպել — նշանակում է դրամ հայթայթել, զենք հասցնել Տաճկահայաստան, այստեղ համապատասխան կազմակերպություններ առաջ բերել, ի հարկին նաև կուրծք տալ վայրենի խուժանի գրոհին...» (1912, № 249): «Տաճկական անիշխանության հնարավորությունը և հայ ժողովուրդը» հոգվածաշարը Աղբալյանի հրապարակախոսության լավագույն էջերից է՝ սուր, կրքոտ, համարձակ և իրատես հարցադրումներով ու եզրահանգումներով:

Իրական վտանգն արթնացնում է ինքնապաշտպանության առողջ բնազդը: Մերժելով «խոհեմության» կոչերը, ստրկության ու համակերպության քարոզները համարելով «այլասերված երևույթներ», որոնք կանհետանան «ազգային կյանքի առողջացման հետ», մեծ տերությունների ձգձգվող, միշտ սեփական շահին հետամուտ օգնությունը համարելով հեռավոր հույս՝ Աղբալյանը զենքի է կոչում ժողովրդին՝ վտանգված գոյությունը պաշտպանելու համար:

Իսկ ժողովուրդը հապաղում է: Նրա «ղեկավար շրջաններն» ու «բարձր ինտելիգենցիան» զոհողության ընդունակ չեն, ինքնապաշտպանության գործը ժողովուրդն ինքը պիտի կազմակերպի. «Մենք հավատացած ենք, որ հայ ժողովրդի միջից դուրս կգան մարդիկ, որոնք իրենց առողջ բնազդների շնորհիվ... դիպլոմատիկական խաղերի ու քայլերի սովորի տակից դուրս կհանեն ինքնապաշտպանության դորժը և անձնվիրաբար առաջ կտանեն այն» (1912, № 249):

«Մի միակ միջոցը ցեղերի, դասերի և վայրի ախորժակների այդ խառնարանում (նկատի ունի արևմտահայերի վիճակը քրդական ու թուրքական շրջապատում.— Գ. Ա.) զենքն է առաջմ: Միայն զենքով նա կարող է պատշաճ հեռավորության վրա պահել վարանոտ խուժանին և դիմադրել ավելի վճռական հորձանքներին» (Հորիզոն, 1912, № 261): Սա ապստամբության կոչ չէր, սա ինքնապաշտպանության պահանջ էր՝ ի հակակշիռ կառավարության հայաջինջ քաղաքականության:

Պատմությունը հաստատեց հրապարակախոսի ճշմարտությունը:

БАЛКАНСКИЕ СОБЫТИЯ В ПУБЛИЦИСТИКЕ Н. АГБАЛЯНА (1910-е ГОДЫ)

Г. Г. АНАНЯН

Резюме

Н. Агбальян являлся известным публицистом первой половины нашего века. Он редактировал журнал «Нор осанк» («Новое течение») и газеты «Оризон» («Горизонт») и «Размик» («Воин»), сотрудничал в ряде других периодических изданий. Н. Агбальян сопереживал балканским событиям в аспекте их связи с судьбой армянского народа. Особый интерес представляли его обобщения, касающиеся политики великих держав, в частности, в отношении балканских народов. Подробно освещая ход этих событий, оценивая их и строя догадки, Н. Агбальян старался подготовить армянскую общественную мысль и народ к самозащите.